مدیریت بحران در میراث فرهنگی

به مناسبت ۵ دی سالروز زلزله بم

مهرداد بهمنی- دیماه ۱۳۹۴

معمارنت- از سال‌ها پیش حضور در مرحله امداد سوانح طبیعی مثل زلزله ناغان بختیاری، زلزله زرند، زلزله بم و مشاهدات بازسازی زلزله‌های قیر و کارزین فارس یا منجیل و عجیب‌تر از همه سیل رودخانه خشک قم، تجربه ملموسی از بحران و نحوه مدیریت آن را رقم‌زده بود. از طرف دیگر آتش‌سوزی مجلس شورای ملی و تجربه پس از آن به همراه اخبار سرنوشت موزه‌ها، بناهای تاریخی محوطه‌های تاریخی و بازار خریدوفروش اشیاء تاریخی در موصل و رقه و حلب و پالمیرا و سرنوشت مجسمه‌های بودا در بامیان همواره موضوع مدیریت بحران در میراث فرهنگی را به روز نگاه می‌دارد.

تجربه نیروهای درگیر در شرایط کنونی در سوانح طبیعی به همراه تجربه مدون سازمان‌های بین‌المللی علیرغم همه کاستی‌ها، برنامه، سازمان اجرایی، تجهیزات و پشتیبانی مشخصی را دارا می‌باشد. اما در این بحث هنوز در ابتدای راهیم.

به یاد می‌آورم در تجربه بم، روز سوم نیروهای سازمان ملل که از نیروهای درگیر در زلزله ترکیه اعزام شده بودند مراحل اجرای امداد و نجات را به‌صورت سلسله مراتبی از دستورالعمل‌های آماده با آرامش و دقت یادآور می‌شدند. در این میان مدیریت تخصصی بحران در میراث فرهنگی در چارچوب بلبشو ناشی ازهم‌پاشیدگی سازمان موجود در آن شرایط بحران از مواردی است که به آن کم‌توجه شده است.

تجربه مدیریت بحران در شرایط غیر بحرانی نظیر آتش‌سوزی دریکی از بناهای تاریخی همین شهر تهران نشان خواهد داد که مجوزهای مربوطه، نحوه مداخله نیروها و سازمان‌های مسئول و درگیر چگونه صورت‌مسئله را پاک خواهد کرد.

مدیریت طرح و اجرای مرمت و بازسازی موزه استاد علی‌اکبر صنعتی که کارفرمای اولیه‌اش جمعیت هلال‌احمر بود و مشاهدهٔ عدم آمادگی تخصصی در سازمان‌های مربوطه برای مدیریت بحران در میراث فرهنگی، ضرورت پیش‌بینی و برنامه‌ریزی برای علاج قبل از وقوع حادثه را بازهم پررنگ‌تر کرد.

ایده همایشی برای گفتگو و هم‌اندیشی صاحب‌نظران و فراخوان مقاله در این زمینه در جمعیت هلال‌احمر شکل گرفت. علیرغم پشتیبانی یکی از معاونت‌ها، طرح در معاونت مسئول به کُما رفت. با معاونت میراث فرهنگی طرح شد ولی آنجا هم به‌عنوان متولی اصلی در روزمرگی و آوار کارتابل‌ها ماند.

از طریق دوستی به بزرگی که مشغول تهیه طرح پدافند غیرعامل در میراث فرهنگی را به عهده داشت معرفی و با ایشان مشورت شد که معلوم شد در چارچوب بحث‌های آنجا هم نیست.

در سالروز زلزله بم امید است طرح موضوع از طرف معمارنت علاوه بر عمل به تکلیف، فرهنگ نیاز به مدیریت بحران در میراث فرهنگی را در میان حامیان و دلسوزان میراث فرهنگی تعمق بخشد.

مدیریت بحران در میراث فرهنگی به معنی ساری کردن فهم انسانی در موضوعی است که هنوز متحقق نشده، تا به هنگام حادثه به شر کمتری مبتلا شویم. حوادثی که می‌تواند طبیعی (زلزله، سیل، طوفان و...) یا انسانی(جنگ، و...) باشد.

شاید در شرایطی که باقی‌ماندهٔ جانِ میراث فرهنگی در معرض بهمن غلتان بازار سرمایه است انتظار اندیشه‌ورزی برای روز حادثه، حرف‌های ماری آنتوانتی[1] به نظر آید؛ اما چاره چیست که حادثه خبر نمی‌کند. امید که بتوان در کنار تخریب خانه‌ها، محوطه‌ها و بافت‌های تاریخی، حمام‌ها، کاروانسراها و کارخانه‌ها ذهن دوراندیش داشت؛

غـره مـــشـو که مرکب مـردان مـرد را — در تنگنـــای بادیه، پی‌ها بریده‌اند
نومید هم مباش که رندان جرعه نوش — ناگه ز یک ترانه به منزل رسیده‌اند

نقطهٔ گرهی در بحث مدیریت بحران در میراث فرهنگی هشیاری در عدم تقلید از برنامه‌ها و دستورالعمل‌های خارجی است، زیرا با این‌که شناخت و آگاهی از این برنامه‌ها چه در تجربه‌های شرقی یا غربی مفید است، اما بدون اجتهاد نیازها، از متن فرهنگ، اقتصاد و ساختارهای دخیل درصحنه مرزوبوم‌مان، این طرح‌ها از آرشیو ادارات و نهادها سردر خواهد آورد.

[1] در حکایتی مشهور هنگام گزارش شورش نان در پاریس به ماری آنتوانت ملکهٔ وقت، پرسید: مردم چرا شورش کردند؟ پاسخ دادند: چون نان ندارند و او رهنمود داد که «خب! شیرینی بخورند»

زلزله بم

مدیریت بحران در خلأ صورت نمی‌گیرد بلکه موضوع مدیریت در یک فرایند پیچیده در بستر مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی صورت می‌گیرد. از این نقطه‌نظر عامل مهم که در امر بازسازی می‌تواند بسیار تعیین‌کننده باشد، تنظیم رابطه دو مؤلفه اصلی یعنی دولت ـ شهروندان است.

کار روی فرهنگ مشارکت به‌منظور جایگزینی آن به‌جای فرهنگ برنامه ریزی از بالا در سطح عمومی چشم‌اندازی مهم و ضروری است. ارجاع بخش تعیین کننده‌ای از کار پیشگیری، امداد و بازسازی به نهادهای غیردولتی به‌عنوان حامیان میراث در سطح کشور الزامی به نظر می‌رسد. زیرا تجربهٔ مشارکت‌جویی فعال نهادهای مردمی در شرایط غیررسمی تاکنون نتیجه بخش بوده است.

در پاسخ به این نیاز رویکرد پیشنهادی ما برای مدیریت بحران در میراث فرهنگی همه مسیر را از پیشگیری تا امداد و بازسازی پوشش می‌دهد.

تخریب موزه موصل به دست داعش

تخریب پالمیرا توسط داعش

پیش‌گیری

با توجه به کمبود منابع مالی و انسانی و عدم جبران بعضی خسارات، پیشگیری مهم‌ترین بخش مدیریت بحران در میراث فرهنگی است. این موضوع با سابقه صدساله (از ۱۹۱۷تا کنون) در جهان و گزارش‌های مدیریت بحران از ۱۹۵۰ جدی‌تر شده است.

پیشگیری را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

۱- جمع‌بندی تجارب بحران در ایران و جهان به‌ویژه در کشورهای درحال‌توسعه

۲- مستندسازی، تهیه نقشه، تهیه نمونه مصالح، آرشیو استادکاران، تولیدکنندگان مصالح و...

۳- تهیه سناریو برای بحران‌های مختلف طبیعی و انسانی با درجات مختلف و اجرای مانورهای تمرینی برای افزایش قابلیت‌ها و آمادگی نیروهای درگیر

۴- ایجاد آرشیو اسناد و مدارک در سطح ملی، با بهره‌گیری از تجربه آرشیوهای ملی سازمان‌های دولتی، نظامی و فرهنگی

۵- ایجاد ساختار اجرایی، در سطح ملی و استانی شامل تخصصی شدن بخشی از ساختار موجود

۶- آموزش نیروی ویژه و تهیه جزوات و آیین‌نامه‌های آموزشی (آواربرداری، بسته‌بندی، حمل، انبار و...)

بخشی از موارد فوق هم‌اکنون نیز در چارچوب وظایف سازمان‌های دیگر وجود دارد، ولی آموزش تخصصی مدیریت بحران در بناها، محوطه‌ها و بافت‌ها از ویژگی‌هایی برخوردار است که به آموزش و تدارکات ویژه نیاز دارد.

امداد

امداد پس از مرحلهٔ پیشگیری و در هنگام وقوع بحران آغازشده و در کاهش آثار تخریبی مؤثر است. در مرحله امداد پیش‌بینی‌ها و تدارک مدیریت بحران محک خواهد خورد و آزمونی برای مرحلهٔ قبلی است.

امداد شامل بخش‌های زیر می‌باشد:

۱- محافظت فیزیکی محوطه‌ها و بناها (در مقابل سرقت، تخریب و...)

۲- رفع خطر از کالبد و اشیاء (در مقابل باران، سقوط آوار، طوفان و...)

۳- جستجو، دسته‌بندی، بسته‌بندی، انبار، حمل اشیاء تاریخی و انتقال به مراکز از پیش تعیین‌شده

۴- اولویت‌بندی (در هر منطقه و شهر برحسب درجه اولویت‌های از قبل تعیین‌شده نیروی موجود تخصیص یابد)

۵- فعال سازی ساختار (شامل: نیرو، پشتیبانی، مرکزیت موقت، حمل‌ونقل، ماشین‌آلات و ابزار)

۶- مستندسازی هم‌زمان وضع موجود و امداد برای ارزیابی و پژوهش‌های آتی

آسیب خشکی زاینده رود بر پل‌های تاریخی (پل شهرستان

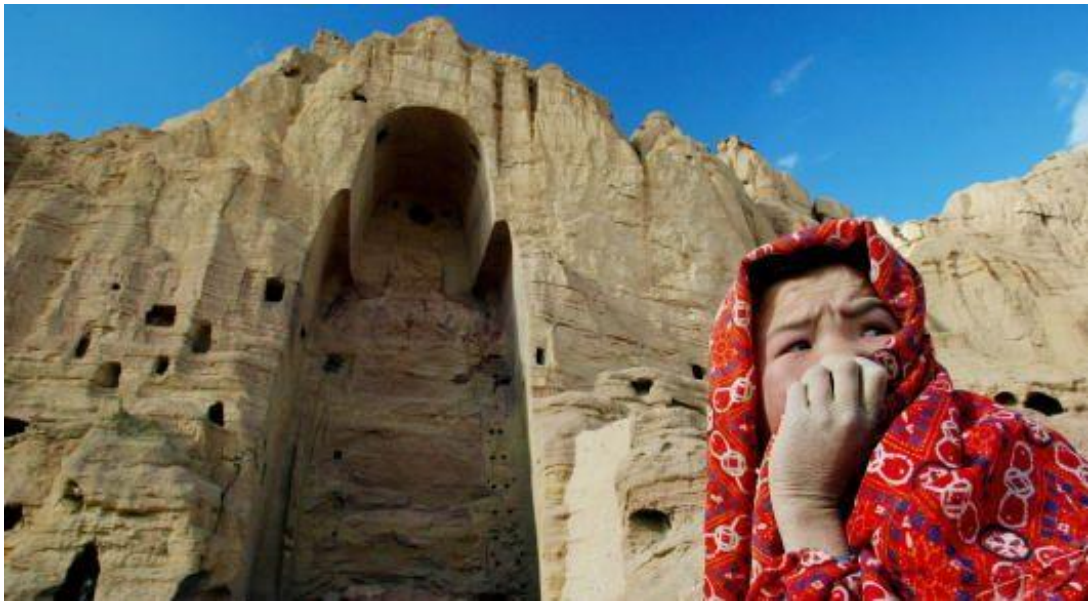

تخریب مجسمه های بودا در بامیان

سیل کشمیر

بازسازی

هم‌زمان و بعد از مراحل اولیه امداد شروع می‌شود و شامل بخش‌های زیر است:

۱- ارزیابی بحران، آسیب‌ها و حرکت به سمت بازگرداندن اوضاع به وضع طبیعی و پایدار
۲- انجام مطالعات و تهیه راهبردهای محلی با توجه به امکانات، اولویت‌ها، طرح‌های ملی و منطقه‌ای
۳- تهیه طرح احیا
۴- اجرای بازسازی توسط نیروهای متخصص و باتجربه
۵- نظارت بر کیفیت بازسازی زیر نظر ستاد بحران میراث فرهنگی کشور

نتیجه‌گیری

- در امر بازسازی راهبردهای زیر الزامی است:
- تقسیم کار میان نهادهای مرتبط، تنظیم آیین نامه‌ها و آموزش مدیریت بحران برای جلوگیری از اقدامات بخشی و حفظ روحیه جمعی در فعالیت ستاد بحران
- تأمین بودجه اضطراری از طریق کمک‌های دولتی، خارجی و صرفه‌جویی در اقدامات و برنامه‌های عادی
- رعایت کیفیت و ضوابط ساختمانی، آیین‌نامه‌ها و استانداردها و جلوگیری از سرعت غیرمنطقی
- رعایت برنامه‌ها و سناریوهای قبل از بحران و اسناد بالادستی در شرایط بحران

بر اساس راهبردهای فوق راهبردهای اجرایی زیر را می‌توان جمع‌بندی کرد:

۱- ارجاع مسئولیت مدیریت بحران به یکی از معاونان میراث فرهنگی و پیش‌بینی ساختار مدیریت بحران در سازمان موجود میراث فرهنگی در جهت تنظیم و هماهنگی روابط میان نهادهای مرتبط

۲- برگزاری هم‌اندیشی، فراخوان مقاله و... در این موضوع

۳- کمک و تسهیل تشکیل نهادهای غیردولتی در رابطه با پیشگیری، امداد و بازسازی

۴- امکان ارائه موضوع پایان‌نامهٔ دکتری و کارشناسی ارشد

۵- بررسی تجارب کشورهای توسعه‌یافته و درحال‌توسعه در مدیریت بحران میراث فرهنگی
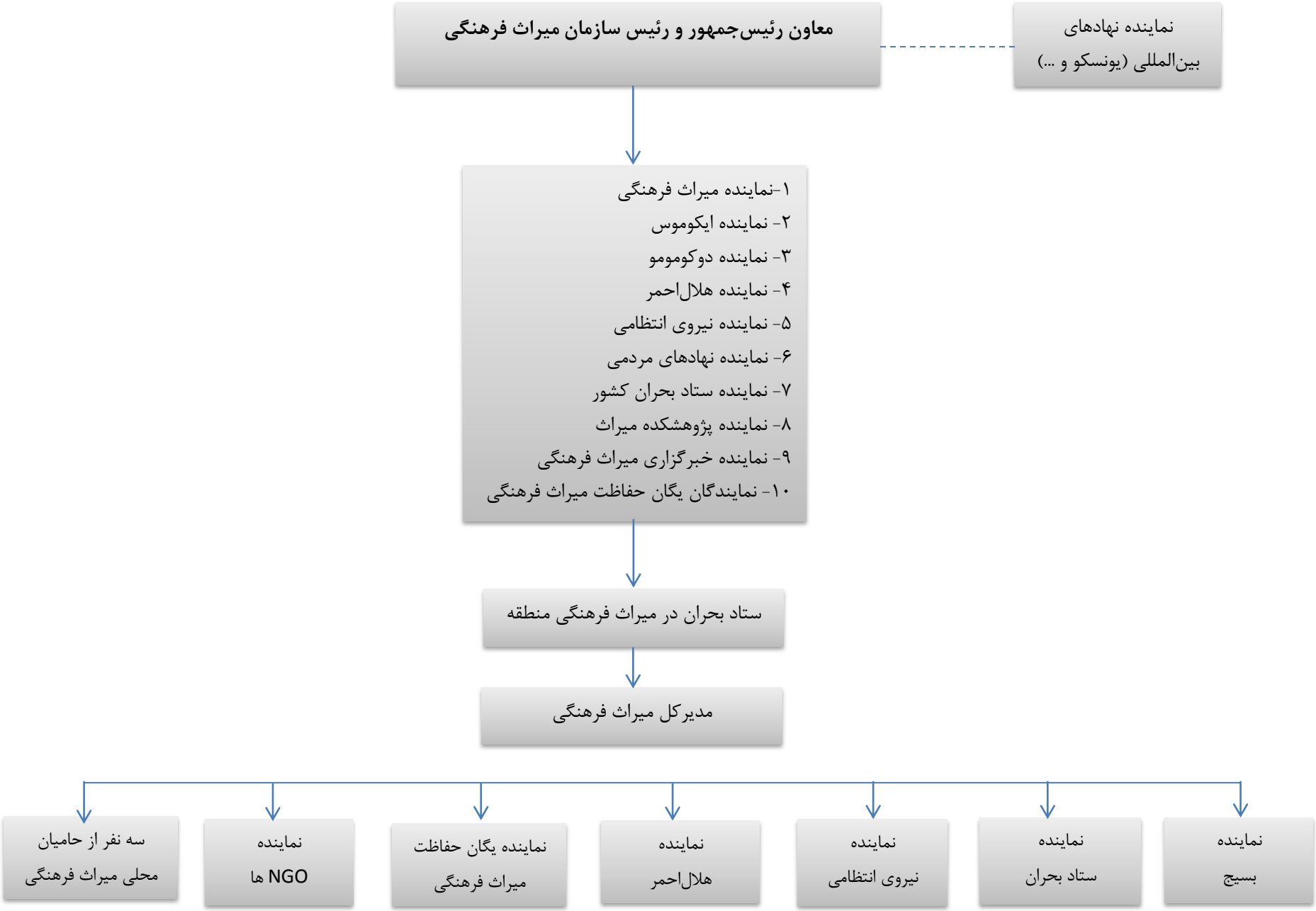
نمودار سازمانی ستاد بحران در میراث فرهنگی